

B.

VÝZKUM MĚST

Stredoveké mestá v regióne hornej Nitry vo svetle archeologických výskumov

MARTA REMIAŠOVÁ

Na hornej Nitre v stredoveku zohrávajú významnú úlohu mestá Prievidza, Bojnice a Nitrianske Pravno.

Prievidza

Od roku 1330 sa obec vyvíja ako mesto so slobodnou advokáciou. Do roku 1369 patrilo do okruhu Žilinského práva. V roku 1383 dostalo od kráľovnej Márie výsady kráľovského mesta podľa Budínskeho práva, v súdnych záležitostiach sa riadilo Krupinským právom.

Prievidza bola vyňatá z právomoci bojnických kastelánov, ale nepodarilo sa jej natrvalo dostať medzi slobodné kráľovské mestá a tak sa vyvíja ako poddanské mestečko panstva Bojnice.

Od 14. storočia mala Prievidza remeselnícko-poľnohospodársky ráz.

Prievidza sa prvý raz spomína v roku 1113. V roku 1276 sa spomína v listine kráľa Kolomana ako hrad. Existencia hradného obvodu je z listinných materiálov doložená až z rokov 1289, kedy sa dozvedáme, že správcom hradného obvodu bol Peter z Hont-Poznavského rodu. V tomto roku sa dozvedáme, že zvolenský župan Mikuláš z poverenia pa-

Obr. 1. Prievidza. Námestie na prelome storočia.

novníka dobyl Prievidzský hrad. Poznanovci pre svoju nespoľahlivosť zostali v nemilosti a správcom hradského obvodu sa stal Matúš ČákTrenčiansky. Z roku 1308 je doložené, že na prievidzskom hrade je kastelán Ladislav Pech. Karol I. roku 1321 vymenoval za správcu bojnického a prievidzského hradného obvodu bána Gileta.

Dva hradné obvody v bezprostrednej blízkosti Prievidza a Bojnice od samého začiatku mali problémy.

Giletoví synovia sa už titulujú ako bojnickí kasteláni.

Prievidza zostáva v polohe trhového mestečka s dedičným richtárom. V období svojho mestského vývoja v stredoveku patrila medzi menšie mestá, ktoré by sme mohli charakterizovať ako prechodný typ medzi mestom strednej veľkosti a mestečkom (ak sa tento termín akceptuje pre najnižší stupeň lokalít mestského typu). Jeho obyvateľmi boli v prevažnej miere drobní a malí remeselníci.

Z pohľadu archeologických výskumov na území mesta Prievidze, možno zatiaľ len potvrdiť jeho remeselnícky charakter a výstavbu meštianskych domov na námestí a Kláštornej ulici (dnešné námestie a ulica A. Hlinku). Okrem zvyčajných remeselníkov tu boli najmä hrnčiari, súkenníci a garbiari, tiež remeselníci zaoberajúci sa akýmkoľvek spracovávaním kože. Aj farský kostol zo 14. storočia je zasvätený sv. Bartolomejovi, patrónovi garbiarov.

Pri výstavbe nákupného strediska Vtáčnik na námestí sa uskutočnil záchranný výskum, počas ktorého na odkrytej ploche boli zistené štyri zrubové studne. Zistené studne, alebo objekty sa našli dve vedľa seba a boli od seba vzdialené dva metre. Tieto dvojice boli od seba vzdialené 21m. Objekty boli zistené v hĺbke 4-5 m pod súčasnou úrovňou a zároveň ich hĺbka bola 5 m po štrkopieskové dno. Všetky štyri boli vydfevené a vnútorná svetlosť bola 1x1 m. Výplň neobsahovala určujúce adatovacie nálezy, iba niekoľko črepov z nich najstaršie boli z 15. storočia.

V interpretácii sa nám javí, keďže táto časť mesta bola v 15.-16. storočí periférna, určená remeselníkom, že objekty tu nájdené mohli slúžiť garbiarom pri spracovaní koží, alebo iným remeselníkom. Nieje vylúčený i iný význam a využitie objavených studní.

Na súčasnom námestí pri výstavbe Slovenskej sporiteľne a rekonštrukcii súkromného objektu (vzájomne od seba vzdialené 20 m) sa v pivničných priestoroch v hĺbke 2-3 m pod súčasným terénom zachránila stredoveká keramika zo 14. až 15. storočia a žarnov na obilie.

Stredovekého materiálu z 12. až 15. storočia z Prievidze je pomerne málo napriek systematickému sledovaniu stavebnej činnosti.

Doteraz sa výskumom ani prieskumom nezistili stopy hradu v Prievidzi i keď ho historici orientujú na Mariánsky vršok pri Mariánskom kostole, ktorý je románsky a nepochybné najstarší z troch prievidzských kostolov. V areáli Mariánskeho kostola robil výskum A. Ruttkay, ale ani jeho nálezy nepresvedčili o možnom hrade.

Prievidza nebola mestom s hradbami a vlastným obranným potenciálom preto možno aj jej mešťania privítali najmä v neistých časoch ochranu Bojnickým hradom. V 16. storočí a následne v 17. storočí príchodom Pálffyovcov na hornú Nitru, Prievidza začala postupne strácať svoje autochtónne postavenie a dostávala sa čoraz do väčšej závislosti od panstva.

Bojnice

Pri podmaňovaní hornej Nitry zohrali dôležitú úlohu Bojnice, ktoré sa stali centrom kráľovských majetkov. Koncom 11. storočia tam postavili kráľovský hrad na mieste slovanského hradiska. Presvedčí nás o tom zmienka v listine zoborského opátstva z roku 1113. V Bojniciach existovala hradská fara, hradský kostol, ktorý bol strediskom náboženského života vo svojom hradskom obvode.

V 12. a 13. storočí sa remeselníci a obchodníci usadzovali v podhradí Bojníc a Prievidze, kde mali nádej na lepší odbyt svojich výrobkov a produktov.

V 14. storočí sa tak ako inde i na hornej Nitre z trhových osád stávajú mestá Bojnice a Prievidza, kde sa rozvíjala a koncentrovala remeselná výroba a oživil sa vnútorný i zahraničný obchod.

Bojnice boli právne uznané za mesto na základe kráľovského privilégia, udeleného Eudovítom I. 1366. S rastom významu mesta sa menila i sídelná forma a stavebný vývoj. Na rozdiel od Prievidze si Bojnice budujú opevnenie nielen okolo hradu, ale i kostola a mesta. Kostol sv. Martina (1370-80) už stojí na mieste pôvodne staršieho kostola. Tento názor potvrdil i archeologický výskum pri kostole sv. Martina. Starší kostol sa datuje do roku 1112a zasvätený bol sv. Michalovi.

Výskumom bol zachytený obvodový múr okolo kostola a cintorína, ktorý zanikol v stredoveku. Hustá koncentrácia hrobov v sondách spôsobila, že sa nedal presne určiť sled pochovávaní avšak niektoré hrobové nálezy potvrdili jeho staršiu existenciu. Najstarší nález je minca Ladislava I. (1077-1095), mladšie nálezy sú zastúpené nožíkmi, strelkami, zámkami a ozdobami, ktoré sme časovo zadatovali do 13. až 14. storočia. Z 23 mincí z hrobov zaujali mince Ondreja II. (1205-1235), Vladislava II. (1471-1516), Žigmunda III. (1587-1632) a ďalšie.

V Bojniciach bolo uskutočnených množstvo archeologických záchranných výskumov, ktoré potvrdili vývoj a rozvoj tohoto mestečka v stredoveku (vodovod, meštianske domy, pivnice, spojovacie chodby a pod.).

Posledný záchranný výskum sa realizoval v zimných mesiacoch 1995 a 1996. Výskum sa uskutočnil v priestoroch pamiatkového objektu tzv. pivovarského domu na Hurbanovom námestí.

Pri rekonštruovaní pamiatkového objektu č. 41/29 označovaného ako piváň, alebo pivovar sa objavili zaujímavé skutočnosti. Pri razení prieskumnej chodby na severnej strane stavby sa objavil objekt, ktorý môžeme označiť ako obytný alebo tiež sídliskový. Objekt bol na základe ďalších stavebných zásahov deštruovaný. Zachytené rozmery mal 4x4 m, jeho výška bola 1,8 m. Od ďalšieho terénu bol oddelený v západnom smere múrom. Objekt sa nachádza od nárožia základnej prieskumovej chodby vo vzdialenosti 3,5 m v priečnej chodbe. Hĺbka v ktorej sa objekt nachádza je od súčasného terénu cca 3,5.

Na základe rozboru výplne objekt možno zaradiť do 16. storočia prípadne začiatku 17. storočia napriek tomu, že niektoré keramické nálezy siahajú do 15. storočia. Výplň obsahovala značné množstvo spečenej hliny, zvyšky spáleného dreva, fragmenty kachlíc z výherných telies, keramiku, úlomky skla a kameniny.

Nie všetky nálezy získané z výplne spadajú do starších období. Časť z nich najmä sklo a niektoré keramické úlomky môžeme zaradiť do 18. až 19. storočia. Vo výplni nami sledovaného objektu sa mohli ocitnúť pri rôznych stavebných úpravách a prestavbe areálu terajšieho pamiatkového objektu.

Vyhodnotených a spracovaných bolo 154 nálezov. Z uvedeného počtu najväčší bol nález keramiky, ktorý predstavuje 89 fragmentov hrncových nádob, 8 úlomkov mís, 2 úlomky kotlíkových nádob, 4 zlomky kameninového riadu, 12 fragmentov krčahov, 6 pohárov, 3 pokrývky na nádoby a 13 kusov črepov rôznych nádob.

K zaujímavým nálezom, ktorých i keď bolo málo, patrili nálezy kachliarskej keramiky. Dala sa pomerne dobre interpretovať a možno ju datovať do 16. až 17. storočia. Našlo sa 6 kusov kachlíc.

Nálezy skla sú jednoznačne najmladšou skupinou nálezov. Určiť možno všetky a zaradiť ich treba do konca 18. a začiatku 19. storočia. Žiaľ, ide tu o málo typický materiál aj to len vo fragmentoch. Nálezy skla boli 4 kusy.

Najmenej výraznou a temer neurčiteľnou je skupina 4 kusov zvieracích kostí, ktoré však v kuchynskom prostredí sú celkom opodstatnené.

Okrem uvedených nálezov sa tu našli dva kamene, z ktorých jeden je opracovaný fragment vyhladeného pieskovca, ktorý bol pravdepodobne brúsný kameň alebo ťažidlo.

V objekte nájdená keramika patrí k typickej bojnickej stredovekej keramike vyrábanej v známych hrnčiarskych a kachliarskych dielňach v Bojniciach.

Výskum v súčasnom období pokračuje pretože rekonštrukčné práce ešte nie sú ukončené.

Nitrianske Pravno

K stredovekým mestečkám na hornej Nitre môžeme radiť i Nitrianske Pravno, ktoré vzniklo v tridsiatych rokoch 14. storočia a založené bolo nemeckými prisťahovalcami pozvanými hľadať a dobývať zlato. Nitrianske Pravno sa vyvinulo v mestečko, ktoré zásluhou zlata sem prilákalo množstvo remeselníkov a v 15. storočí sa radí významovo ako rovnocenné s Bojnícami a Prievidzou.

Noffryovci z bojnického panstva dali jasne najavo komu toto poddanské mestečko patrí. O posledných výťažkoch zlata z Nitrianskeho Právna sa dozvedáme ešte v 16. storočí z účtov turzovského správcu bojnického panstva. V 17. storočí prechádza mestečko Nitrianske Pravno do vlastníctva Pálffyovcov i keď im gróf ponecháva trhové a iné výsady.

Archeologické výskumy sa priamo na pôde mesta nerealizovali o to väčšia pozornosť bola venovaná Vyšehradu, ktorý sa nachádza v katastri Nitrianskeho Právna a je vzdialený od samého Právna 5 km.

Nitrianske Pravno tým, že sa dostalo do područia pánov z Bojníc si post mesta neudržalo a jeho funkcia akéhosi trhového mestečka pretrvala až do 20. storočia hoci bez výsad a práv. Zvláštnu atmosféru v tomto prostredí vytvárali obyvatelia nemeckého pôvodu žijúci tu dodnes.

Literatúra

BURAN, Š., 1985: Nitrianske Pravno, Bratislava.

KOVÁČ, J., 1967: Bojnice, Banská Bystrica.

KOVÁČ, J., 1962: Z dejín mesta Prievidza, In: Horná Nitra I, Vlastivedný zborník, Banská Bystrica, s. 131-183.

MALEČKA, J.-REMIASOVÁ, M., 1987: Z dejín bojnického zámku, Osveta Martin.

MISÍK, M., 1971: Prievidza, Banská Bystrica.

PĚLI, I., 1983: Prievidza, Banská Bystrica.

ZEMENE, R., 1965: Z dejín Nitrianskeho Právna a okolia, In: Horná Nitra 2, Vlastivedný zborník, Banská Bystrica, s. 77-185.

S u m m a r y

Medieval towns in the region of the Upper Nitra in the light of archeological researches

The towns of Prievidza, Bojnice and Nitrianske Pravno play the main roles in the medieval Upper Nitra.

For the first time, Prievidza was mentioned in 1113. In 1276 the town's name appeared in a document of the king Koloman. From the 14th century Prievidza became known as a crafts-agricultural centre. The town belonged to small centres with market law and hereditary office of a magistrate. From the latest archeological researches we are assured of the town's craft character. During the researches there were four wells uncovered in the square. These wells represent not only the historical water supplies but also objects used for leathercraft. Thank to a reconstruction of underground cellars in the centre of Prievidza a numerous pieces of the 14th and early 15th centuries' ceramics were found.

Bojnice played an important role in the process of settlement of the Upper Nitra. It became a seat royal wealth. By the end of the 11th century the royal castle as built in the town. In the 12th and 13th centuries the outer bailey was settled by craftsmen. The post of a town was legalized in 1366 by the king Ludovit I.

The latest researches disclosed an existence of a burial place near the church of St. Martin. There were also some coins from the 11th century found. In 1995-96 there was realized an archeological research in the object of a historical brewery. In the depth of 3.5 m under the ground were uncovered rooms in which were found the remains of historical glassworks, ceramics, tiles, etc.

Nitrianske Pravno belongs to the medieval towns of the Upper Nitra as its smallest representative. It was found in the 1430's by German colonists.